

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ա Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
L I T E R A R Y S T U D I E S

ՀՏԴ՝ 82.02/.09

DOI: 10.52971/18294316-2022.25.2-23

ԵՂԻՉԵ ՉԱՐԵՆՑԻ «ԵՍ ԵՎ ԻԼՅԻՉԸ» ՊՈԵՄԻ
ԱՐԴԻ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻ ՄԵԿ ԸՆԹԵՐՅՈՒՄ

Արա Զարգարյան

ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի գրականության ինստիտուտ

Բանալի բառեր՝ *Չարենց, Լենին, Ուելս, ապագա, ճանապարհորդություն, Երևան, Մոսկվա, կոմունիզմ, ֆուտուրիզմ, ֆանտաստիկա:*

Եղիշե Չարենցի ստեղծագործական ժառանգությունում քիչ չեն Լենինի մասին ստեղծագործությունները: Իր թեմատիկ և ստեղծագործական առանձնահատկություններով յուրահատուկ է հատկապես «Ես և Իլլիչը» ստեղծագործությունը, որում Չարենցը դեպի ապագայի աշխարհ ճանապարհորդություն է սկսում Լենինի հետ: Ստեղծագործության համար ազդակ հանդիսացել է Ուելսի «Ժամանակի մեքենա» գիտաֆանտաստիկ վեպը: «Ես և Իլլիչը» ստեղծագործությունում Չարենցն անդրադառնում է նաև ֆրանսիացի աստղագետ, փիլիսոփա Կամիլ Ֆլամարիոնի գաղափարներին: Կառուցվում է ուրույն ստեղծագործություն, որում ներկայացվում է ապագայի աշխարհը, Երևանն ու այդ ամենի միջով անցնող Չարենցի մտորումներն ու զարմանքները: Չարենցն ապագայի աշխարհն այդ շրջանում տեսնում էր Լենինով, որն իր համար գերակա դիրք զբաղեցնող նախատիպ էր և անհատ:

Նախաբան. Եղիշե Չարենցը Լենինին տեսել է 1921 թվականի դեկտեմբերին: Այդ մասին Դանիել Դգնունու հետ զրույցներում պատմել է¹ հենց ինքը՝ բանաստեղծը: Չարենցի ինքնակենսագրական պատմությունը փաստում է, որ Լենինի հետ մտերիմ ոչ մի շփում նա չի ունեցել, այլ տեսել է հեռվից՝ համագումարի ժամանակ: Սակայն Չարենցը լավ ծանոթ էր Լենինի մարդու քաղաքացիական պայքարին, նրա գաղափարախոսու-

¹ Չարենց Ե. –1961, էջ 264:

թյանն ու գործունեությանը: Եվ Չարենցի դեպքում այդքանն արդեն իսկ բավական էր իր համար ինչ-որ բացառիկ անհատին որպես նախատիպ ընտրելու և նրան իր գեղարվեստական ստեղծագործություններում օգտագործելու համար: Իր կյանքի ինչ-որ շրջանում Չարենցը Լենինի նկատմամբ ուներ յուրահատուկ պաշտամունք: Դա են վկայում հուշերն ու պատմությունները այն մասին, որ տարբեր շրջաններում Չարենցը հետաքրքրված էր Լենինով և չէր դադարում զրույցներ ունենալուց այդ թեմայի շուրջ: Դրանից զատ հետաքրքրական է նաև այն, որ Չարենցը հնարավորության դեպքում փորձում էր նաև լինել այն վայրերում, որտեղ ժամանակին ապրել կամ եղել էր իր համար պաշտելի անձնավորությունը: Մասնավորապես նմանատիպ հետաքրքիր գուգահեռներ կան Չարենցի և Պուշկինի հետ կապված, որոնք ներկայացրել է Վահագն Դավթյանը. «...1929 թ. աշնանը Չարենցը շուրջ երկու ամիս անցկացրեց Պուշկինի ստեղծագործության օրրանում՝ Լենինի գրադարանում, և այնտեղ ապրեց իր ստեղծագործական կյանքի ամենամեծ թռիչքներից, ամենաբուռն և արդյունավետ շրջաններից մեկը»²:

Նմանատիպ շատ տեղեկություններ կան կապված Չարենցի ու իր համար պաշտելի անհատների հետ: Բնականաբար բացառություն չէր կարող կազմել հատկապես Լենինը, որին, ըստ Ալմաստ Զաքարյանի, Չարենցը մինչև 1925 թվականը պաշտում էր: Սակայն հետագա մի շարք ստեղծագործություններում Չարենցը դարձյալ անդրադառնում է Լենինին: Մասնավորապես, 1936 թ., «Կոմիտասի հիշատակին» պոեմի ԽԳ ութնյակից սկսած, Չարենցը դարձյալ գովերգում է Լենինին: Վերջինիս կենսագրությանն առնչվող ինչ-որ վայր այցելության մասին մանրամասներ հայտնում է հենց բանաստեղծը: Մասնավորապես 1926-1929 թթ. թվագրությամբ գրված «Հատվածներ չգրված պոեմից» պոեմի 4-րդ՝ «Լիրիքական շեղում» գլխում Չարենցը գրում է Կապրի կղզի այցելության մասին.

Եվ երբ կանգ առանք մենք կղզու մոտ՝

–Այստեղ ապրել է Լենինն, ասաց–

Լենինը–լա՛վն էր,–ասաց հետո

Ու ժպտաց հստակ աչքերով իր³.....:

Չարենցն այստեղ նկարագրում է Իտալիայում իր ճանապարհորդության ժամանակ դեպի Կապրի այցելության մասին: Կապրի այցելության մտադրության մասին հիշատակում է նաև պոեմում: Կապրի կղզում մի շրջան ապրել է Լենինը: Չարենցի Կապրի այցելության մասին իր հուշերում գրում է նաև դաշնակցական գործիչ Վահան Նավասարդյանը, որ Իտալիայում հանդիպել է Չարենցին. «...Չգրված պոեմի չորս գլուխներից հատվածներ բերելով, ուր անխնա հատվածներ կան Դաշնակցության դեմ, հեղինակը այդ հատվածներից չորրորդում խոսում է իր կատարած ճամփորդության մասին Նեապոլից դեպի իտալական Կապրի կղզին, ուր մի ժամանակ ապրել է Լենինը⁴»:

Ամփոփելով Չարենց–Լենին «հանդիպումների շարքը»՝ հարկ է խոսել նաև Լենինի մահվանը Չարենցի արձագանքի մասին: Մա հատկապես շատ հետաքրքիր է՝ հաշվի առնելով այն փաստը, որ Չարենցը յուրահատուկ էր արձագանքում իր համար սիրելի

² Դավթյան Վ. –1974, N 22:

³ Չարենց Ե. –1968, էջ 66:

⁴ Նավասարդյան Վ. –1962, էջ 23:

մարդկանց վախճանին, և յուրաքանչյուր մարդու դեպքում դրա բանաստեղծական, ինչպես նաև կյանքում իրական արձագանքը ստացվում էր տարօրինակ: Բացառություն չէր նաև Լենինը, քանի որ մինչև մահը, երբ նա առողջական լուրջ խնդիրներ ուներ, Չարենցն ամեն օր հետաքրքրվում էր⁵ Լենինի վիճակով: Լենինի նկատմամբ Չարենցի անձնական յուրահատուկ վերաբերմունքից գատնապես այդ ժամանակաշրջանը լցված էր Լենինով, և ժամանակաշրջանի գրողները իրենց ստեղծագործություններում ինքնակամ ու պարտադրանքով պարտավոր էին երգեր ձուլել «Մեծ առաջնորդին»: Բացառություն չէր նաև Չարենցը, սակայն Չարենցի մոտ Լենինին ձուլված գործերը ունեին հետաքրքիր դիտանկյուն: Մասնավորապես, այդ գործերի շարքում բացառիկ է Չարենցի «Ես և Իլյիչը» պոեմը, որի պոեմեն հետաքրքրական ու խորքային շերտեր ունի:

1923 թվականին Թիֆլիսում գրված պոեմի մասին կա պահպանված Չարենցի նամակը՝ ուղղված Մամիկոն Գևորգյանին: Նամակում Չարենցը մանրամասներ է հայտնում հատկապես պոեմի սկզբի փոփոխության մասին, որից և տեղեկանում ենք, թե ինչպիսին է եղել պոեմի մուտքի նախնական տարբերակը. *«Հիմա ես ուզում եմ մի անէական փոփոխություն մտցնել նրանում, – հետևյալը. Պոեմի սկզբից հանել «է՛յ, դո՛ւք, որ գալու եք էզուց» մինչև «Դեպի ժամանակը!» տողերը, не включительно, այսինքն՝ բաց թողնել սկզբից այդ տողերը և պոեմն սկսել հիշյալ տողերից⁶...»:*

Նամակի շարունակությունում նշում է պոեմի մուտքի հենց այն տարբերակը, որ արդեն իսկ կա տպագրված Չարենցի ստեղծագործությունների ակադեմիական հրատարակության մեջ: Նամակում նշված պոեմի սկզբնական տարբերակի մուտքն արդեն իսկ ազդարարում է պոեմի գաղափարական հենքերից մեկը. «Լենինը պիտի գա ապագայից և լինելու է հավերժ»: Ստեղծագործության հենց սկզբում Չարենցը ընդգծում է պոեմի պոեմատիկ դետալներից մեկը, ինչպես նաև ակնարկում է պոեմի ստեղծման շարժառիթներից մեկի՝ Հերբերտ Ուելսի մասին. *«Մի էպիզոդ իմ ճանապարհորդությունից՝ կատարված Ուելսի ժամանակի մեքենայով դեպի 2500 թ՝...»:*

Չարենցի անձնական գրադարանում կա պահպանված⁸ Ուելսի «Մարդկության համառոտ պատմություն» գրքի ռուսերեն հրատարակությունը, որը նա գնել է 1924 թ.: Սա Ուելսից պահպանված նրա միակ գիրքն է: Չի կարելի բացառել, որ Չարենցն իր անձնական գրադարանում ունեցել է նաև Ուելսի «Ժամանակի մեքենա» գիտաֆանտաստիկ վեպը, որից և բխում է «Ես և Իլյիչը» պոեմը: Շատ հնարավոր է նաև, որ Չարենցը կարդացել է 1900 թվականին «Ռուսաստան» ամսագրում լույս տեսած Վ. Տոմաշևսկու թարգմանությունը, որում վեպի վերնագիրը ներկայացված է այսպես՝ «Դեպի դարերի խորքը»:

Ֆանտաստիկայում ու գիտաֆանտաստիկայում Ուելսի վեպը մտցրեց ժամանակի մեջ ժամանակի մեքենայով ճանապարհորդելու ուելսյան մոտիվը: Վեպում ներկայացվում է ապագայի աշխարհը, սոցիալական անհավասարությունն ու մարդկության դեգրադացիան: Ներկայացվում են գիտական զարգացումն ու մարդկային տեսակի փոփո-

⁵ Չարենց Ե. –1961, էջ 67:

⁶ Չարենց Ե. –1967, էջ 402:

⁷ Չարենց Ե. –1964, էջ 154:

⁸ Չարենց Ե. –2022, էջ 477:

խությունը: Ինչ խոսք, Ուելսն ամեն ինչ ճիշտ է ներկայացրել: Չարենցի «Ես և Իլլիչը» երգիծական ազիտ-ստեղծագործության ազդակ հանդիսացել է Ուելսի վեպը, սակայն ինչո՞ւ է Չարենցը ճանապարհորդում հենց Լենինի հետ: Հերբերտ Ուելսը երեք անգամ այցելել է Ռուսաստան՝ 1914, 1920 և 1934 թվականներին: Իր երկրորդ՝ 1920 թվականի այցելության ժամանակ Ուելսը հանդիպել և գրուցել է Լենինի հետ: Հոկտեմբերի 6-ին տեղի ունեցած իրենց հանդիպման և գրույցի մասին Ուելսը գրել է իր «Ռուսաստանը մշուշի մեջ» գրքում: Այդ հանդիպման մասին մանրամասներ հայտնել է նաև ժամանակի անգլիական և ռուսական մամուլը⁹, և շատ հնարավոր է, որ Չարենցը կարդացել է ժամանակի մամուլում Ուելս-Լենին հանդիպման մասին ինչ-որ հոդված: Եվ այս տեղեկություններից հետո արդեն իսկ հասկանալի է դառնում, թե ինչու է Չարենցն իր ճանապարհորդությունը իրականացնում Լենինի հետ միասին, և ինչու է ստեղծագործության մեջ ազդարարվում Ուելս-Չարենց-Լենին եռամիասնական համակարգը, որոնցից երկուսը հանդես են գալիս միայն սկզբում և պոեմի ավարտում, իսկ Չարենցը դառնում է այդ ճանապարհորդության հիմնական, գլխավոր կերպարը: Այստեղ Լենինը կարծես դառնում է միայն գործիք՝ Չարենցին ապագայի աշխարհում տեսնելու համար, քանի որ ստեղծագործության կենտրոնական կերպարը Չարենցն է, և աշխարհագրական, մարդկային այն երևույթները, որոնք բանաստեղծը տեսնում է իր տիեզերական ճանապարհորդության ընթացքում, հետաքրքիր են առաջին հերթին հենց Չարենցի համար: Պոեմը գրված է ֆուտուրիզմի մանիֆեստի տառին համապատասխան և կրում է ուելսյան բանաձևն իր ամբողջ կատարելությամբ: Պոեմի հատկապես սկիզբն ու ամբողջական ընթացքը հարմարեցված են ժամանակի մեքենայով օդում ընթացող մարդու սրտի աշխատանքին, տրամադրությանն ու պատկերները կտրուկ, արագ տեսնելու դիպաշարային տրամաբանությանը:

Ես անշարժ եմ:

Հնում է սիրտս:

Թևում է դեպի ինձ¹⁰:

2500 թվական ընթացող Չարենցի համար դարերի խորք գնալը և՛ նման է արթնացման՝ դարերի խորքից՝ երկարատև քնից հետո, և՛ նման է դարերի խորք գնալու տրամաբանությանը: Ընդգծվում է տիեզերական համակարգը, մոլորակներն ու համաստեղությունները, և այդ ճանապարհորդությունը կամ ժամանակի մեջ դեպի ապագա տեղափոխությունն իրականացվում է տիեզերքով: Նախասկզբային մոլորակային մոտիվը կա հենց Ուելսի վեպում և Չարենցը՝ որպես ժամանակի մեքենայով սկսնակ ճանապարհորդ, հետևում է Ուելսի համակարգին: Պոեմի սկզբում նախ ներկայացվում է մեքենայով շարժման մեջ գտնվող Չարենցը, որը տեսնում է տիեզերական համակարգը, մոլորակներն ու վերևում տեղի ունեցող այն բոլոր իրադարձությունները, որոնք հասու չեն ներքևում գտնվող մարդկանց: Առաջին կանգառը լինում է Մոսկվան, որտեղ էլ հենց հանդիպում ենք ապագայի աշխարհում խորհրդային կարգերի ընկալմանը: Մոսկվայի՝ որպես աշխարհի կենտրոնի գաղափարը Չարենցի մոտ դուրս է գալիս հենց «Ես և Իլլիչը» պոեմից և հետագայում տարածվելու է նաև «Լենինն ու Ալին» պոեմի վրա, որը

⁹ <https://www.rbth.com/history/328081-surprised-by-russia-wells>

¹⁰ **Չարենց Ե. –1964**, էջ 156:

գրվել է մեր քննարկման նյութ հանդիսացող պոեմից մեկ տարի անց՝ 1924 թվականի նոյեմբերի 24-ին Տրապիզոնում: Հենց այդտեղ է երկրորդ անգամ և վերջնականապես հաստատվում Չարենցի մոտ Մոսկվան՝ որպես աշխարհի կենտրոն:

Աշխարհի կենտրոնը–Մոսկո՛վն է:

Մոսկովը Մեկկայից էլ հի՛ն է:

Մոսկովից մեծ քաղաք–չի՛ք:

–Քանի որ Մոսկովի միջին:

Ապրում է ինքը–Լենինը¹¹:

«Լենինն ու Ալին» պոեմում Մեքքայի հիշատակումը ևս մասնակի տանում է դեպի Չարենցի անձնական գրադարանում պահվող Ուելսի վերոնշյալ գիրքը: Գրքի «Математика и ислам» գլխում խոսվում է Մեքքայի, իսլամական հավատքի, դրա ներկայացուցիչների համար պաշտամունքի առարկա դարձած այլ մանրամասների մասին: Այս դեպքում ևս գիրքն ու ընթերցանությունը Չարենցի համար գաղափարական ու ստեղծագործական նոր ճանապարհ են բացել:

Մոսկվա հասնելով՝ Չարենցը սկսում է գրուցել և խնդրել, որ իրեն տանեն Всероссийская Чрезвычайная Комисия: Եվ հենց այդ կետում են զարմանքն ու կասկածը Չարենցի: Ապագայի աշխարհում ծիծաղելի է դառնում «բոլշևիկ» բառի արտասանությունը: Կարելի է մեկնաբանել այսպես, որ Չարենցի ապրած ժամանակաշրջանում անհնարին էր չիմանալ այդ ամենի մասին: Սա ժամանակների բևեռացման մեջ անհնարիությանն ուղղված արձագանք է նաև: Սակայն զարմանքի հետ մեկտեղ կա նաև կասկած, որ միգուցե ապագայի աշխարհում արդեն իսկ չիմանան խորհրդային համակարգի մասին: Ապագայի աշխարհում հնի և նորի հակադրություն ևս կա, սակայն Չարենցը հստակ ընդգծում է, որ հինը այլևս չկա, բնականաբար, այդ շրջանում հին ասվածը նախքան հեղափոխության և խորհրդային պետության կազմավորման շրջանն էր: Իսկ 2500 թվականին կոմունիզմի իշխանությունը տարածվում է ամբողջ աշխարհում: Թեև ևս այսպես է տեսնում Չարենցը, երբ մի փոքրիկ երկխոսության ժամանակ հաստատվում է, որ աշխարհում տիրում է կոմունիստական համակարգը:

Վարը–

Աշխարհը–

Կոմուն է ընդհանուր¹²:

Այս ամենից անմիջապես հետո Չարենցը մեջբերում է այդ ժամանակ դեռ ողջ ֆրանսիացի աշխարհահռչակ աստղագետ, փիլիսոփա Կամիլ Ֆլամարիոնի անունն ու ընդգծում, որ այդպես էր գուշակել նա: Չարենցի կողմից Ֆլամարիոնի անվան ընդգրկումն այս պոեմում նույնպես պատահական չէ. ֆրանսիացի աստղագետն այդ շրջանում ամենահայտնի գիտնականներից մեկն էր: Որպեսզի Լենին–Չարենց անմահության ճանապարհորդության տրամաբանությունը կարողանանք գտնել, հարկ է մեջբերումներ անել Ֆլամարիոնի աստղագիտական–փիլիսոփայական հայացքներից: Թեև Չարենցի անձնական գրադարանում պահպանված չեն Ֆլամարիոնի գրքերից, սակայն

¹¹ **Չարենց Ե. –1963**, էջ 206:

¹² Նույն տեղում, էջ 161:

հաշվի առնելով պոեմի գաղափարական թելն ու նրանում Ֆլամարիոնի անվան հիշատակումը, կարելի է ենթադրել, որ Չարենցը միանշանակ կարդացել է նրա աշխատություններից առնվազն մեկը: Ֆլամարիոնը չվախեցավ աստղագիտական խնդիրները ֆիզիոլոգիական և մտավոր խնդիրներին համատեղել իր տիեզերափիլիսոփայական գրվածքներում: Նա քննարկեց հարցեր Տիեզերքի անսահմանության և դրանում անսահման կյանքի հնարավորության մասին: Այստեղից էլ Ֆլամարիոնի որոշ գրվածքների փիլիսոփայական և առաջին հայացքից նույնիսկ միստիկ երանգավորումը, որը շատ պրոֆեսիոնալ աստղագետների հեռացրեց նրանից: Միննույն ժամանակ, Ֆլամարիոնը, որոնք էլ այս հարցերի պատասխանը, կրկին հույսեր էր կապում հենց Տիեզերքի՝ Բնության անսահման հարստության, հատկությունների բազմազանության հետ: Նա այս ամենի մեջ փնտրում էր անհայտ, բայց միննույն ժամանակ բնական ուժերի դրսևորում: Նրա երևակայության թռիչքը առաջացնում է Երկրի վրա մահացած մարդկանց անմահ հոգիների հնարավոր վերաբնակեցման պատկերը ոչ թե դրախտ, դժոխք, այլ ուրիշ մոլորակներ, օրինակ՝ Մարս: Զարմանալի չէ, որ Ֆլամարիոնի խորհրդային քննադատներից մեկն ասել է, որ նրա դրախտը լավ կահավորված աստղադիտարան է: Ուրեմն Չարենցը պոեմում դնում է նաև երկրի վրա մահացած մարդկանց հոգիների մեկ այլ մոլորակում ապրելու Ֆլամարիոնի գաղափարը: Դա հստակ երևում է նաև առաջին ակնառու տրամաբանական դիտարկմամբ. որքան էլ ինքն ու Լենինը ճանապարհորդում են դեպի ապագա, սակայն ճանապարհորդության հետ մեկտեղ կա նաև դարերի երկար ձգվող ընթացքը, և պոեմում ինչ-որ պահի տպավորություն է, որ թե՛ նրանք են գնում դեպի ապագա, թե՛ հոգիներն են ինչ-որ տեղից շարժվել դեպի պայմանական ներկա՝ 2500 թվական: Մասնավորապես Չարենցի՝ հոգի լինելն է վկայում պոեմի սկզբում ինքն իր մարմնի ծանրությունը որպես հով, քամի ընկալելու տողերը.

Իջնում եմ:

Թռչում եմ:

Ես թեթև եմ¹³:

Կամ այս հատվածը.

–Շնչում եմ:

Թեթև եմ:

Ես կամ¹⁴:

Այս տողերը գալիս են փաստելու, որ Չարենցը դեպի ապագա էր շարժվում ինչ-որ տեղից և այդ տեղից շարժվում է տեսնելու 2500 թվականի աշխարհը, որն այդքան էլ երանելի ու ցանկալի չէ: Եվ ի վերջո Ֆլամարիոնի գաղափարախոսության առկայությունն այս ստեղծագործությունում գալիս է ցույց տալու հենց պոեմի նախնական՝ չփոփոխված տարբերակի պահպանված օրինակը, որի հենց սկիզբը խոսում է երկրի վրա մահացած մարդկանց անմահ հոգիների հնարավոր վերաբնակեցման պատկերի մասին, որ այդ վայրը ինչ-որ դրախտային մոլորակ է.

¹³ **Չարենց Ե. –1963**, էջ 155:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 156:

Է՛յ

Դո՛ւք,

Որ գալու եք էգուց:

Տեսնում եմ ձեզ էսօր:

Իմ դեմ է ահա ձեր եղևը:

Էլեկտրական դրախտը:

Տեսնում եմ ձեր հոգին,

Ձեր բախտը ¹⁵:

Թե ինչո՞ւ է Չարենցը ցանկացել և փոխել պոեմի մուտքի այս սկզբնական տարբերակը, չենք կարող ասել: Համենայն դեպս դա կարող էր կապված լինել նաև Ֆլամարիոնի գաղափարների նկատմամբ խորհրդային միջավայրում ոչ լավ արձագանքի հետ, սակայն մյուս կողմից նա թողել է ֆրանսիացի գիտնականի անունը, որն իրավիճակն ավելի է խճճում: Սակայն հստակորեն տեսնում ենք, որ Ուելսի հետ մեկտեղ՝ Չարենցը պոեմը կառուցել է նաև Ֆլամարիոնի գաղափարախոսություններից մեկի հիման վրա: Ի վերջո, այդ շրջանում Ֆլամարիոնի գաղափարախոսություններն այնքան էին տարածված, որ այդ թեմաներով ստեղծագործում էին նաև ռուս բանաստեղծները: Այստեղ հարկ է նշել արծաթե դարի ամենակարկառուն բանաստեղծներից մեկի՝ Նիկոլայ Գումիլյովի այս քառատողը, որը կրում է Ֆլամարիոնի Վեներայի հետ կապված ուսումնասիրության արդյունքը: Ուսումնասիրելով Արեգակի սկավառակի վրայով Վեներայի անցման բոլոր դիտարկումները՝ Ֆլամարիոնը եզրակացրեց, որ նույնիսկ այս խորհրդավոր մոլորակի պտտման ժամանակահատվածը դեռևս չի կարող հուսալիորեն հաստատվել, և Վեներայի վրա կա նաև գունային ընկալումների և տարբերությունների խնդիր: Հենց այս ուսումնասիրությունը Գումիլյովին մղում է Վեներայի բնապատկերները տեսնել այլ գույներով.

Հեռավոր Վեներայի աստղի վրա,

Արևը կրակոտ է և ոսկեգույն:

Վեներայի վրա, ախ, Վեներայի վրա

Ծառերը կապույտ տերևներ ունեն ¹⁶...

Վեներային թողնելով հանգիստ՝ Չարենցը շարունակում է ժամանակի մեջ իր ճանապարհը: Եվ անգամ պոեմում, որտեղ թվում է՝ կենտրոնական կերպարը պիտի որ Լենինը լինի, Չարենցը դարձյալ մոլորակի կենտրոնում կանգնեցնում է իրեն և չի զլանում հերթական անգամ խոսել իր բացառիկ հանճարի և, որ ամենակարևորն է, ժամանակավրեպ չլինելու մասին: Երբ հանդիպում է ու ասում է իր անունը, ապագայի մարդիկ ճանաչում են Չարենցին.

Ազգանունս–Չարենց է,

Իսկ Չարենցը,

Դուք

Հասկանո՞ւմ եք...

¹⁵ Չարենց Ե. –1963, էջ 356:

¹⁶ Թարգմանությունն արվել է իմ կողմից (հեղ.):

Խա-խա-խա-խա-խա...-

Ծիծաղում է:

Ուրախ է¹⁷:

Ապա հաջորդում են գիտատեխնիկական հայտնագործությունների մասին հատվածները, որում Չարենցը մնում է ուելյան գաղափարախոսությանը հավատարիմ ու ներկայացնում է ապագայի նոր աշխարհին իր գիտատեխնիկական բոլոր հայտնագործություններով և նորամուծություններով հանդերձ: Հարկ է նշել, որ այդ շրջանում փորձ էր արվում երևակայությամբ պատկերել ամենը, ապագան ու գիտության զարգացումը, սակայն ներկան՝ Չարենցի դեպքում ապագայի աչքով երբ տեսնում ենք, ստացվում է, որ այդ ամենը կատարվում էր ճիշտ: Քանի որ օդում թռչող մեքենաներն արդեն իրականություն են, տիեզերքում թռչող գունդը ևս իրականություն է, և մեզ համար այս ամենի մեջ զարմանալի ոչինչ չկա: Հարկ է զարմանալ միայն, թե ինչպես է այդ ամենը այդքան ճշգրիտ մարգարեական մտքից տեքստ դարձել գրողների կողմից:

Չարենցի ժամանակի մեքենան, պտտելով աշխարհի տարբեր անկյունները, ի վերջո հասնում է նաև Երևան: Ընդգծվում է Երևանի՝ արդեն իսկ քաղաք դառնալն ու Չարենցի ցանկությունը, որ դրված է Երևանին վերաբերող շքեղ կերպարանափոխության հիմքում: Նա, 30-ականների կառուցվող Երևանը տեսնելով, նշում էր, որ երանի նրանց, ովքեր տասնամյակներ հետո կտեսնեն այն: Պոեմի այս հատվածում Չարենցը զետեղում է իր ցանկությունն ու ընդգծում նաև Երևանում իր՝ ժամանակավրեպ չլինելու հարցը.

Ասում եմ անունս:

Գուցե հիշեն....

-Չարենց

-Չարենց

-Չարենց¹⁸:

Ուելսի վեպում կա նաև Եգիպտական կոլորիտ: Եգիպտոսի մասին գրված է նաև Հերբերտ Ուելսի «Մարդկության համառոտ պատմություն» գրքում, որը կար Չարենցի անձնական գրադարանում: Վերոնշյալ գրքի 67 գլուխներում գրված է մարդկության պատմության խոշոր իրողությունների մասին Քրիստոսի ծննդից և հասնում է մինչև 1922 թվականը: Գրքում խոսվում է նաև Եգիպտոսի մասին: Եգիպտական կոլորիտը կա նաև Ուելսի մյուս՝ «Ժամանակի մեքենա» վեպում, որտեղ հեղինակը, որը վեպում ներկայանում է առաջին դեմքով, ինչպես Չարենցն իր պոեմում, իր ժամանակի մեքենան կանգնեցնում է Սֆինքսի մոտ, ապա թաքցնում է նաև Սֆինքսի մեջ: Եգիպտական կոլորիտ բերում է նաև Չարենցը, սակայն դա արդեն Երևանում:

Էն ի նչ բուրգեր են ապակի¹⁹...:

Այս կետից սկսած, երբ Չարենցը Երևանում է, նախքան Լենինին տեսնելը նա սկսում է տազնապել: Նախ բառերից նկատվում է նրա շնչակտուր վազքը: Այդ կոլորի-

¹⁷ **Չարենց Ե. –1964**, էջ 158:

¹⁸ Նույն տեղում, էջ 163:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 164:

տը կար պոեմի սկզբում, և երբ նրա մեքենան վերջապես կանգ առավ: Նկատվում է տագնապ, կարծես թե նրա ճանապարհորդության ժամանակը լրանում է, մոտենում է իր մահը, որի մասին և ակնարկում է ինքը: Եվ փախուստը նրան բերում է դեպի հրապարակ, որտեղ էլ տեղի է ունենում հանդիպումը Լենինի հետ: Հետաքրքիր պատահականությամբ Մերկուրովի ձեռամբ քանդակված Լենինի քանդակը Հանրապետության հրապարակում դրվել է 1940 թվականին: Եվ Լենինին տեսնելով՝ այն մարդկանց, որոնց հետ չէր կարողանում խոսել, և որոնք խուլ էին, արդեն հիմա կարողանում է հավաքել իր շուրջը և պատմել Լենինի մասին: Պոեմում Լենինի «ուրվականը» նախ տեսնում ենք միայն վերնագրում, ապա վերջում, որով ճանապարհորդությունը ստանում է տրամաբանական ավարտ: Դարերի խորքում ընթացող ճանապարհորդությունը ազդարարում է 2500 թվականին Լենինի և Կոմունիզմի գոյությունը: Այս գաղափարական փոքր կետերը խորհրդային շրջանում կարող էին դառնալ պոեմի հաստատուն գաղափարախոսություն, և սպավորություն ստեղծվեր, որ ամբողջ պոեմը կառուցված է հենց սրա շուրջ, սակայն ժամանակներն այլ են հիմա, և Լենինին տասնամյակների խորքից կարող ենք անդրադառնալ այլ կերպ: Պոեմում հետաքրքիր զուգահեռներ է տարվում նաև Լենին-Չարենց, Մոսկվա-Երևան գույգերի միջև: Եթե «Լենինն ու Ալին» պոեմում սահմանվում է, որ աշխարհի կենտրոնը Մոսկվան է, քանի որ այնտեղ ապրում է Լենինը, հետևաբար պոեմում դեպի ապագա գնացող ճանապարհորդության առաջին ու կարևոր կանգառը Մոսկվան է, սակայն որքան էլ տարօրինակ էր, Չարենցը Լենինին այնտեղ չի հանդիպում: Նա Լենինին տեսնում է Երևանում, և դրանով կարծես թե սահմանվում է, որ ապագայի աշխարհում Մոսկվա-Երևան ուղղությունները կարևոր են, իսկ Լենինը լինելու է ամենուր:

Որքան էլ զարմանալի է, Չարենցի «Ես և Լենինը» ստեղծագործությունն իր ֆանտաստիկ աշխարհով, ազդեցություններով ու ներսում պատկերված մտացածին աշխարհով տարբերվում է Լենինին ձուլված Չարենցի մյուս պոեմներից: «Լենինն ու Ալին» պոեմում ներկայացված էր Թուրքիայի կողմից Լենինի մահվան բոթի շատ ծանր արձագանքը: Մինչդեռ «Ես և Լենինը» պոեմի հիմքում բացառապես Չարենցի ֆանտաստիկ աշխարհն է, չնայած նրանում առկա է նաև մի շարք գրքերի ու հեղինակների ազդեցությունը: Այնուամենայնիվ, այս ամենով հանդերձ, Չարենցի ստեղծագործական ներկայանակում Լենինին ձուլված ստեղծագործությունները արտահայտում են բանաստեղծի բացառիկ վերաբերմունքը Լենինին: Չարենցը մինչև կյանքի վերջ Լենինին ընդունում էր որպես իր համար ամենաարբազան երևույթներից մեկը: Դա է վկայում բանաստեղծն ինքը՝ Ադասի Խանջյանին գրված նամակում. *«Երդվում եմ Լենինի անվամբ, որ ամենաարբազան բանն է իմ իդեական աշխարհում (համոզված եմ, որ սրա դեմ չեն կարող առարկել անգամ իմ ամենառիսերիմ թշնամիները)–երդվում եմ ահա Լենինի սրբազան անվամբ, որ նա²⁰.....»:*

Եզրահանգում. Լենինի նախատիպի գեղարվեստականացման համատեքստում մեզ համար յուրահատուկ է Չարենցի հատկապես «Ես և Իլյիչը» ստեղծագործությունը, որը գեղարվեստական արժեքով, իրոք, զիջում է հանճարեղ բանաստեղծի շատ գործե-

²⁰ Չարենց Ե. –1996, էջ 279:

րին, սակայն թեմատիկ նորարարությամբ և ստեղծագործությունում առկա գաղափարական հետաքրքիր լուծումներով արժանի է ուրույն տեղ ունենալու Չարենցի՝ Լենինին վերաբերող ստեղծագործությունների ցանկում:

ОБ ОДНОМ СОВРЕМЕННОМ ПРОЧТЕНИИ ПОЭМЫ ЕГИШЕ ЧАРЕНЦА «Я И ИЛЬИЧ»

Заргарян А.

Ключевые слова: *Чаренц, Ленин, Уэллс, будущее, путешествие, Ереван, Москва, коммунизм, футуризм, фантастика.*

В творческом наследии, оставленном Егише Чаренцем, немало произведений о Ленине. Особенно уникально по своим тематическим и творческим особенностям произведение «Я и Ильич», в котором Чаренц вместе с Лениным начинает путешествие в мир будущего. Вдохновением для создания послужил фантастический роман Уэллса «Машина времени». В произведении «Я и Ильич» Чаренц также обращается к идеологиям французского астронома и философа Камиля Фламариона. Выстраивается уникальное произведение, в котором представлен мир будущего, Ереван и проходящие через все это мысли и удивления Чаренца. В то время Чаренц видел мир будущего с Лениным, который для него был прототипом и личностью, занимающей вышестоящее положение.

ONE CONTEMPORARY READING OF THE POEM "ME AND ILYICH" BY YEGHISHE CHARENTS

Zargaryan A.

Key words: *Charents, Lenin, Wells, future, travel, Yerevan, Moscow, communism, futurism, fantasy.*

In the creative heritage left by Yeghishe Charents, there are several works about Lenin. Especially the work "Me and Ilyich" is unique with its thematic and creative features, in which Charents starts a journey to the world of the future with Lenin. The inspiration for the creation was the science fiction novel "Time Machine" by Wells. In the work "Me and Ilyich" Charents also refers to the ideologies of the French astronomer and philosopher Camille Flammarion. A unique work is being created, in which the world of the future, Yerevan and the thoughts and surprises of Charents passing through it all are presented. In that period, Charents imagined the world of the future with Lenin, who was a prototype and an individual occupying a superior position for him.

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. **Աբով Գ. –1923**, «Դանակը բկին», Մոսկվա, «Մոսկվա» հրատ, 54 էջ:
2. **Գավթյան Վ. –1974**, «Ազատության հանճարը», «Գրական թերթ», N 22:
3. **Հովհաննիսյան Ե. –1961**, «Հիշողություններ Եղիշե Չարենցի մասին», Հայպետհրատ, 391 էջ:
4. **Նավասարդյան Վ, –1962**, «Չարենց. Հուշեր և խորհրդածություններ», Թեհրանի հրատ., 163 էջ:
5. **Չարենց Ե. –1963**, «Երկեր», հ. 2, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 397 էջ:
6. **Չարենց Ե. –1964**, «Երկեր», հ. 3, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 373 էջ:
7. **Չարենց Ե. –1968**, «Երկեր», հ. 4, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 624 էջ:
8. **Չարենց Ե. –1967**, «Երկեր», հ. 6, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ, 602 էջ:
9. **Չարենց Ե. –1983**, «Անտիպ և չհավաքված երկեր», ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 711 էջ:
10. **Չարենց Ե. –1996**, «Նորահայտ էջեր», ԵՀ հրատ., 636 էջ:
11. **Չարենց Ե. –2022**, «Անձնական գրադարան», 477 էջ:
12. **URL** <https://www.rbth.com/history/328081-surprised-by-russia-wells>
13. **URL** <https://media.am/hy/critique/2018/02/26/9366/>

Ընդունվել է՝ 30. 08. 2022
Գրախոսվել է՝ 23. 09. 2022
Հանձնվել է տպ.՝ 28. 11. 2022

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արա ԶԱՐԳԱՐՅԱՆ՝ հայցորդ, ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության
ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող, էլ. հասցե՝ zargaryanara1994@gmail.com: